

**ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО ТИПУ АГРАРНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ
РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ 20-х рр. ХХ ст.: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ**

Проаналізовано та систематизовано джерельну базу щодо вивчення процесу формування соціально-історичного типу аграрної інтелігенції радянської України 20-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: *соціально-історичний тип, аграрна інтелігенція, джерельна база.*

Аналіз особливостей повсякденного життя аграрної інтелігенції в Україні у 20-і рр. ХХ ст. є актуальним, оскільки дозволяє з'ясувати її справжню роль у формуванні національної свідомості та агрономічної культури, виявити деструктивні фактори руйнування інтелектуального потенціалу українського суспільства того періоду, переглянути власний досвід трансформації системи сільськогосподарської освіти та її впливу на наукову творчість і життєдіяльність інтелігенції. Актуальність науково-історичного дослідження не означає прагматичного копіювання соціального досвіду попередніх років, а передбачає передусім його критичне врахування з точки зору національно-культурних пріоритетів і загальноцивілізаційних норм. Як і будь-яке дослідження, ця робота повинна базуватися на використанні відповідного джерельного матеріалу, відбір якого проводився у відповідності до основної мети та завдань розвідки, з урахуванням ступеня висвітлення певних його аспектів попередниками [1-4].

Авторка даної статті поставила собі за мету проаналізувати та систематизувати джерельну базу щодо вивчення процесу формування соціально-історичного типу аграрної інтелігенції радянської України 20-х рр. ХХ ст.

Метою пошуків джерельних матеріалів було не лише відновлення історичної правди та особливостей повсякденного життя аграрної інтелігенції, але й визначення тенденцій, які характеризують сучасне становище аграрного інтелігента в Україні. Під час осмислення джерельного матеріалу авторка прагнула вивчити та дослідити уроки минулого, які є необхідними і важливими для сьогодення при обранні напрямків вирішення соціально-економічних проблем у державі.

Джерельна база проблеми, що досліджується, являє собою комплекс різноманітних матеріалів, які відповідно до загальноновизнаного принципу розподілу джерел можна класифікувати на неопубліковані (архівні) та опубліковані.

Неопубліковані джерела з даної теми представлені документами фондів центральних органів влади, громадських об'єднань, місцевих органів виконавчої влади всіх рівнів.

З метою всебічного розкриття проблеми вважаємо за доцільне звернутися до документів і матеріалів, які зберігаються у двох центральних державних архівах (ЦДАВОУ) та Центральному Державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ)), а також до фондів трьох обласних архівів України (Державного архіву Полтавської області (ДАПО), Державного архіву Луганської області (ДАЛО) та Державного архіву Київської області (ДАКО)).

Якщо матеріали центральних державних архівів дозволяють дослідити різні аспекти життєдіяльності представників аграрної інтелігенції по країні в цілому, то архівні джерела ДАПО, ДАЛО і ДАКО надають можливість проведення порівняльного аналізу соціально-економічного і матеріально-побутового становища аграрників у різних частинах України. Крім того, у центральних архівах України містяться документи по всіх областях України, які дублюють матеріали відповідних обласних архівів [5].

Вивчення фондів ЦДАВОУ допомогло по-новому розглянути процеси, які відбувалися у 1920-х рр. в аграрному секторі України, а також відслідкувати політику радянської влади по відношенню до сільськогосподарських спеціалістів як “старої”, так і “нової” формації, до їх матеріально-побутового становища.

Політика більшовицького керівництва та НКЗС щодо представників аграрної інтелігенції, їхніх умов праці та забезпечення життєдіяльності знайшла своє відображення у матеріалах фонду Народного комісаріату земельних справ УРСР (Ф. 27). Фонд представлений циркулярами, положеннями, постановами, наказами, декретами, звітами, планами і кошторисами, іншими документами НКЗС, а також сільськогосподарського і дослідного відділів та науково-технічного сектору. Джерела цього фонду висвітлюють питання щодо забезпеченості губернських земельних відділів сільськогосподарськими спеціалістами та колювання їхньої заробітної плати [6]; щодо фактичного розміру броньованого пайку для окремих спеціалістів [7]; щодо діяльності Сільськогосподарського наукового комітету при НКЗС УСРР [8]; про стан досвідних установ та проведення екскурсій по них [9]; про науково-агрокультурну діяльність аграрної інтелігенції [10] тощо.

Певний інтерес для нашого дослідження становили документи фондів Народного комісаріату освіти УРСР (Ф. 166) та Управління народногосподарського обліку при Державній плановій комісії УРСР (Ф. 318, 1932-1941 рр.). Зокрема, матеріали першого з названих фондів дають змогу дослідити професійну діяльність аграрної інтелігенції Харківського [11] та Одеського [12] сільськогосподарських інститутів. А зі статистичних таблиць до збірника “Культурне будівництво в УССР”, які містяться у другому фонді [13], можна черпати цінні цифрові дані щодо кількісного поповнення лав “нової” генерації інтелігенції.

Корисні матеріали з точки зору даного дослідження розміщуються у фонді Всеукраїнського комітету сприяння вченим (Ф. 331). Звернення до них допомогло не лише розкрити окремі аспекти матеріально-побутового становища представників аграрної інтелігенції [14], а й вивчити матеріали судових справ деяких наукових робітників, наприклад, агронома Б. Усовського та інших [15].

Цінними є документи фонду Всеукраїнського комітету Всесоюзної професійної спілки сільськогосподарських і лісових робітників (ВУК СГЛР, Ф. 2841). Фонд містить такі документи: листування з питань житлового забезпечення [16]; протоколи і звіти НКЗС з питань заробітної плати та персональних ставок, соціального забезпечення, переїздів і їхньої оплати, відпусток тощо [17]; відомості про заробітну плату агрономів [18], про тарифні питання щодо спеціалістів [19], з охорони праці та санаторно-курортного лікування [20]; дані про ціни на сільськогосподарські продукти [21]; про

заробітну плату спеціалістів сільського господарства та колективні умови у лісовому господарстві [22]; про кадрові питання [23]; про поліпшення умов праці спеціалістів сільського та лісового господарства [24], про харчування [25] та інші питання. Більшість документів цього фонду вводяться до наукового обігу вперше.

Важливе значення для комплексного дослідження обраної теми також мають джерела фондів ЦДАГОУ. Документи Центрального комітету Комуністичної партії України (документи відділів ЦК КП(б)У, Ф. 1. – Оп. 20. – Ч. I-II) представляють для нас особливий інтерес, оскільки містять неопубліковані матеріали правлячої на той час КП за 1920-і рр. та політичних партій, які існували у країні у 1921-1925 рр. Протоколи Політбюро ЦК КП(б)У, бюлетені, телеграми, звіти, циркуляри, інструкції, плани роботи дозволяють з великою мірою історичної достовірності відслідкувати політику вищого партійно-державного керівництва у галузі культурної діяльності та економічних реформ, з'ясувати мотиви того чи іншого ставлення державних керманців до представників аграрної інтелігенції, а також зрозуміти механізми впровадження у життя низки законодавчо-нормативних актів, пов'язаних із встановленням тотального контролю за повсякденним життям і працею спеціалістів сільськогосподарського профілю.

У Державному архіві Луганської області привертають увагу матеріали фондів Старобільського окружного КП(б) України (Ф. П-4. – Оп. 1); Луганського окружного КП(б) України (Ф. П-34. – Оп. 1); Земельного відділу виконкому Луганської міської Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (Ф. Р-1058. – Оп. 1); Луганської районної колгоспної спілки „Райколгоспспілка” (Ф. Р-1107. – Оп. 1); Луганського окружного відділення професійної спілки сільськогосподарських та лісових робітників Луганського округу (Ф. Р-1967. – Оп. 1) тощо.

У Державному архіві Київської області корисними є фонди Київського губернського земельного відділу (Ф. Р-349. – Оп. 1); Київської округової спілки сільськогосподарських колективів (Ф. Р-510. – Оп. 1) та Київського губернського відділу Всеросійської професійної спілки працівників землі та лісу (Ф. Р-712. – Оп. 1). Зокрема, фонд Київського губземвідділу представлений наказами, постановами та інструкціями НКЗС, доповідями і доповідними записками про роботу сільськогосподарського відділу, протоколами нарад спеціалістів-агрономів, листуванням з агрономічними закладами, стенограмами засідань Всеукраїнської наради працівників земельних органів та іншими документами.

Серед фондів Державного архіву Полтавської області актуальними стали фонди Лубенського окружного Земельного відділу Лубенського окружного виконавчого комітету Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (окрземвідділ), м. Лубни Лубенського округу Полтавської губернії (Ф. 2014), Лубенської окружної спілки сільськогосподарських колективів (окрколгоспспілка), м. Лубни Лубенського округу (Ф. 2229), Гадяцького районного виконавчого комітету Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (райвиконком), м. Гадяч Гадяцького району Роменського округу Полтавської губернії (Ф. 3121), Земельного відділу Лохвицького повітового виконавчого комітету Ради робітничих, селянських та

червоноармійських депутатів (повітземвідділ), м. Лохвиця Лохвицького повіту Полтавської губернії (Ф. 3276), Земельного відділу Гадяцького повітового виконавчого комітету Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (повітземвідділ), м. Гадяч Гадяцького повіту Полтавської губернії (Ф. 3281), Земельного відділу Пирятинського повітового виконавчого комітету Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, м. Пирятин Пирятинського повіту Полтавської губернії (Ф. 3464), Лубенського окружного комітету професійної спілки сільськогосподарських і лісових робітників, м. Лубни Лубенського округу (Ф. 3608).

Зокрема, фонд 2014 містить копії циркулярів, положень, обіжників і розпоряджень НКЗС УРСР з питань розподілу спеціалістів сільського господарства, організації агрономічних курсів для них, списків землемірів і землевпорядників [26], а також ветеринарного й агрономічного складу Лубенської округи [27], що дає змогу відслідкувати професійний ріст та джерела поповнення аграрної інтелігенції округи. Серед документів фонду 2229 інтерес представляють план проведення “свята врожаю” на Лубенщині та листування з НКЗС з цього приводу [28], а також інформація про розверстку місць на робітфаки [29].

Матеріали інших фондів ДАПО є цінними джерелами отримання інформації щодо агрономічної пропаганди та участі у ній аграрної інтелігенції [30]; щодо обліку агроперсоналу України [31]; про харчування та матеріальне становище аграрників [32]; про відкриття санаторію у маєтку Туган-Барановського [33]; про ціни на сільськогосподарські продукти та товари першої необхідності [34] тощо.

Більша частина архівних матеріалів маловідома або вперше вводиться авторкою до наукового обігу [35]. З великого обсягу виявлених і досліджених архівних матеріалів, відповідно до принципів історизму, об’єктивності та хронологічно-проблемного методу, нами відібрані, систематизовані та проаналізовані дані, які найбільш повно дозволяють досягти мети та реалізувати завдання даного дослідження.

Опубліковані джерельні матеріали, які розкривають різні аспекти процесу формування соціально-історичного типу аграрної інтелігенції радянської України у 20-і рр. ХХ ст., умовно можна розділити на кілька груп: 1) законодавчі, розпорядчі та нормативні акти державних органів влади 20-х рр. ХХ ст.; промови і виступи партійних діячів; підготовчі матеріали до створення документів (проекти, інформації, доповідні записки, політичні доповіді); пропагандистсько-агітаційні та звітні матеріали; типові плани діяльності партійних і громадських організацій; офіційне листування; збірники творів і мемуари партійних діячів; 2) статистичні видання, довідниково-фактологічні матеріали; 3) навчальні посібники, хрестоматії та інші доробки представників аграрної інтелігенції 20-х рр. ХХ ст.; 4) періодичні видання періоду, що досліджується.

Отже, першу групу джерел складають документи, які були нормативно-правовою основою для впровадження у життя розробленої більшовицьким керівництвом політики щодо інтелігенції взагалі й аграрної зокрема [36-47].

Радянськими істориками у тематичних збірках введено до наукового обігу велику кількість історичних документів стосовно проведення нової економічної

політики, окремих аспектів професійної, суспільно-політичної та громадсько-культурної діяльності представників аграрної інтелігенції, що дозволило поновому оцінити суть та цілі їх залучення до соціалістичного виробництва у процесі відновлення і реконструкції сільського господарства, їх освіти, надання культурних, медичних та побутових послуг тощо [48-55]. У документах таких тематичних збірників наявні відомості щодо заходів з охорони праці спеціалістів сільського господарства, про рівень їх суспільно-політичної і громадської активності, культурне, медичне та побутове обслуговування. Деякі документи присвячені проблемі ліквідації агрономічної неграмотності серед селян та ролі представників аграрної інтелігенції у її подоланні. Збірникам документів, які були видані за радянських часів, властива однобічність у відтворенні подій. Сучасні видання документів охоплюють лише питання виробничої діяльності представників аграрної інтелігенції, тому вказані тематичні збірки не забезпечують вичерпної і повноцінної бази для отримання цілісної об'єктивної картини при проведенні наукової роботи.

Окремою підгрупою джерел виступає мемуарна література, спогади партійних лідерів, передовиків виробництва та інших діячів, у яких розкриваються не лише факти, які були відомі обмеженому колу людей, але й суб'єктивні оцінки подій, сучасниками яких були автори.

На особливу увагу з точки зору опису подій того часу заслуговують мемуари політичних та громадських діячів, котрі широко використовувалися не лише у західній науковій літературі, а й у радянській. Одним із авторів таких мемуарів є російський соціал-демократ, публіцист і філософ М. Вольський, за псевдонімом М. Валентинов. Його книга “Новая экономическая политика и кризис партии после смерти Ленина: Годы работы в ВСНХ во время НЭП. Воспоминания” [56] є не тільки історико-мемуарним твором, але і важливим підсумком життя автора, оскільки у ній знайшли своє відображення кращі роки його суспільно-літературної діяльності, атмосфера ідеологічних конфліктів, соціальних пошуків, надій і сподівань інтелігенції 20-х рр. Безперечно, значною є цінність цих спогадів і як історичного джерела, яке багато в чому доповнює офіційні документи та періодику того часу.

Важливе значення мають статистичні дані. Статистика 1920-х рр. досить неоднозначна і не завжди об'єктивна. Статистичні дані, які носили загальний характер та охоплювали майже увесь спектр життя суспільства, знаходяться у збірниках Центральної Статистичної Управи “Україна в цифрах”, “Україна: Статистичний щорічник”, “Динаміка Народного Хазяйства” [57-63] та ін. Статистичні дані, які містяться у цих виданнях, відрізняються за методами їх отримання та базуються на результатах вибіркового дослідження, котрі різняться за багатьма параметрами, наприклад, за часом проведення, обсягом обстежених об'єктів, критеріями оцінки тощо. Такі обставини, звісно, ускладнили можливість їх порівняльного аналізу, до того ж, інколи одні й ті самі показники у різних статистичних збірниках не співпадають. На початку 20-х рр. статистичні відомства ще намагались об'єктивно висвітлювати реальну ситуацію в Україні, постійно порівнюючи її із даними довоєнного періоду. Однак уже в середині 20-х рр. значно зменшується кількість коментарів до

таблиць і схем, що створює певні труднощі у роботі зі збірниками. Зменшується кількість матеріалів, які показують життя представників інтелігенції; більше уваги приділяється розвиткові колективної форми господарювання, а також намаганням влади приховати дійсні демографічні втрати у період голоду 1921-1922 років та економічні прорахунки у середині 20-х рр.

Отже, статистика, яка була опублікована в умовах ідеологічного та політичного тиску, не відображає дійсної картини матеріального становища представників аграрної інтелігенції України періоду 20-х рр. ХХ ст.

Опубліковані навчальні посібники, підручники [64], хрестоматії [65] та інші доробки [66-71] представників аграрної інтелігенції 20-х рр. ХХ ст. дають можливість повніше з'ясувати реальний перебіг подій того часу в Україні, а також із певною мірою історичної достовірності “побачити” УСРР 20-х рр. очима аграрників.

Наведені у згаданих роботах факти, навіть не зважаючи на їх суб'єктивність та вплив радянської ідеології, є цінними для нашого дослідження у контексті об'єктивного висвітлення подій.

Джерелознавчий характер мають матеріали періодичних видань, які виходили в УСРР у 20-і рр. ХХ ст., оскільки вони завжди були лакмусовим папірцем будь-якого суспільства, тому їхнє значення важко переоцінити. Серед таких видань наукове значення з точки зору обраної теми мають наступні: орган Київської філії сільськогосподарського наукового комітету України, Київського окрзему управління та агрономічної секції окрвідділу профспілки Всеробітземліс “Агроном”; щомісячник науково-технічної секції Укрбюро Всеробітземлісу “Земельник”, який у 1925 р. було реорганізовано в “Український агроном” – науково-агрономічний та громадсько-професійний журнал агрономічної секції ВУЦП профспілки сільськогосподарських та лісових робітників. Журнал друкував офіційні накази органів влади, програми і звіти районних, окружних, губернських, всеукраїнських і всесоюзних з'їздів та засідань, розпорядження, обіжники, політичні статті, агітацію, листи сількорів з усієї України, давав практичні рекомендації з виробничої діяльності у різних галузях сільського господарства, друкував статті на різну наукову тематику, поради з ведення сільського господарства; “Селянське життя” – чернігівська щотижнева газета, орган Губкому КП(б)У – рясніло статтями не тільки з питань вибору кращого зерна для посіву чи як збільшити врожай, а й з таких важливих питань повсякденного життя, як, наприклад, які саме харчі вигідніше купувати.

Джерельна цінність публікацій таких популярних часописів, як “Агроном” (1923-1926), “Земельник” (1924-1925), “Український агроном” (1925-1929), “Радянський селянин” (1924-1931) тощо, полягає у тому, що поряд із матеріалами хроніки про життя на місцях, вміщувалися статті, підготовлені вченими-агрономами, висококваліфікованими спеціалістами, які здебільшого не втратили свого практичного значення для українського аграрника і сьогодні. У справі популяризації агрономічних знань ці видання здійснювали значну роботу, забезпечували належний науковий рівень публікацій, у той же час доносячи агрономічні поради фахівців зрозумілою для простого народу мовою.

У періодичній літературі 1920-х рр. друкувалася різнобічна інформація з питань буденного життя та професійної діяльності жителів УСРР, їх побутових умов і матеріального становища, будівництва сільськогосподарських закладів, якості роботи аграрників, забезпечення їх курортними місцями, інструкції та поради для населення та з інших питань. Авторами статей у названих виданнях зазвичай виступали керівники науково-дослідних сільськогосподарських закладів, статистично-господарських установ, викладачі профільних ВНЗ, лісоводи, агрономи та інші представники аграрної інтелігенції.

Подібні джерела, хоча і несуть на собі ідеологічний і культурний відбиток часу, підсилюють документальну базу дослідження, дають змогу із більшою історичною достовірністю прослідкувати окремі аспекти формування соціально-історичного типу аграрної інтелігенції радянської України. Незважаючи на їхню глибоку змістовність і багатий фактологічний матеріал, такі джерела потребують для свого вивчення залучення критичного підходу та структурного аналізу, історичної герменевтики й оцінки з урахуванням профільного спрямування матеріалів.

Таким чином, можна констатувати, що джерельна база з питання формування соціально-історичного типу аграрної інтелігенції радянської України 20-х рр. ХХ ст. є достатньою для різнобічного розкриття запропонованої теми і для подальшого її багатопланового і ґрунтовного дослідження. Розглянутий комплекс джерел характеризується репрезентативністю та вірогідністю. Використання усіх зазначених документальних матеріалів, чималу кількість яких введено до наукового обігу вперше, з одночасною їх критичною оцінкою, та узагальнене осмислення наукового доробку попередників дали авторці змогу комплексно підійти до вивчення обраної проблеми.

Література

1. Коцур В.П. Інтелігенція в культурно-освітньому розвитку УСРР (1920-ті – початок 1930-х рр.): історіографія / В.П. Коцур, О.І. Висовень. – Переяслав-Хмельницький, 2004. – 170 с. – Бібл.: с. 135-170.
2. Масненко В.В. Суспільно-політичні позиції інтелігенції України в 1921 – 1928 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / КППМ / В.В. Масненко. – К., 1993. – 16 с.
3. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля / Г.В. Касьянов. – К.: Глобус, 1992. – 176 с.
4. Кузьменко М.М. Науково-педагогічна інтелігенція в УРСР 20-30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень / М.М. Кузьменко. – Донецьк: Норд-Прес, 2004. – 455 с.
5. Наприклад: ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 366. Звіти, доповіді, циркуляри, інструкції відділів по роботі на селі *Харківського* губернського та уїзних комітетів КП(б)У про організаційну та партійно-політичну роботу на селі... – 7.02.1920-1.01.1921. – 89 арк.; спр. 1091. Циркуляри, положення *Донецького* губкому КП(б)У про перегруповування партійних сил, зміцнення впливу на селянські маси... – 23.08.-20.12.1922. – 151 арк.; спр. 1166. Циркуляри *Одеського* губкому КП(б)У про прийняття нових членів до лав КП, проведення місяця по зміцненню партійної роботи на селі, здійснення регулярної допомоги тим, хто голодує... – 12.01.-25.07.1922. – 225 арк.; спр. 1704. Доповіді, листи *Полтавського* губкому і окружному партії до ЦК РКП(б) и ЦК КП(б)У про політичне та економічне становище губернії, склад і діяльність губернської партійної організації, становище сільського господарства Полтавщини. – 9.01.1923-4.01.1924. – 192 арк. тощо (курсив наш – Т.Д.).

6. ЦДАВОУ, ф. 27, оп. 2, спр. 129.
7. ЦДАВОУ, ф. 27, оп. 3, спр. 419.
8. ЦДАВОУ, ф. 27, оп. 4, спр. 160.
9. ЦДАВОУ, ф. 27, оп. 6, спр. 291.
10. ЦДАВОУ, ф. 27, оп. 9, спр. 254.
11. ЦДАВОУ, ф. 166, оп. 6, спр. 4119.
12. Там само, спр. 4186.
13. ЦДАВОУ, ф. 318, оп. 1, спр. 1400, 1401, 1403.
14. ЦДАВОУ, ф. 331, оп. 1, спр. 4.
15. Там само, спр. 17.
16. ЦДАВОУ, ф. 2841, оп. 1, спр. 33. 1921 р.
17. Там само, спр. 191. 1923 р.
18. Там само, спр. 558, 579. 1925 р.
19. Там само, спр. 726. 1926 р.
20. Там само, спр. 273. 1927 р.
21. Там само, спр. 731. 1926 р.
22. Там само, спр. 185. 1929 р.
23. Там само, спр. 258. 1929 р.
24. Там само, спр. 182. 1929 р.
25. Там само, спр. 132. 1928 р.
26. ДАПО, ф. 2014, оп. 1, спр. 6, 50.
27. ДАПО, ф. 2014, оп. 2, спр. 7.
28. ДАПО, ф. 2229, оп. 1, спр. 5.
29. Там само, спр. 6.
30. ДАПО, ф. 3121, оп. 2, спр. 4, 25, 46; ф. 3276, оп. 1, спр. 7.
31. ДАПО, ф. 3608, оп. 1, спр. 1.
32. ДАПО, ф. 3276, оп. 1, спр. 30; ф. 3281, оп. 2, спр. 27; ф. 3464, оп. 1, спр. 39.
33. ДАПО, ф. 3276, оп. 1, спр. 62.
34. Там само, спр. 76.
35. Див.: Дорош Т.О. Аграрна інтелігенція радянської України (20-і рр. ХХ ст.): соціально-історичний аспект: дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля / Т.О. Дорош. – Луганськ, 2010. – 246 с.
36. Конституція Української соціалістичної радянської республіки від 15 травня 1929 р. // У кн. Історія Української Конституції. – К.: Право, 1997.
37. Бухарин Н.И. Новый курс экономической политики / Н.И. Бухарин // Избранные произведения. – М.: Политиздат, 1987. – 500 с.; Бухарин Н.И. Экономика переходного периода / Н.И. Бухарин // Проблемы теории и практики социализма. – М.: Политиздат, 1989. – С. 94-176.
38. КПРС в резолюциях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Ч. I. – К., 1954. – 781 с.
39. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій. 1918-1956. – К., 1958. – 703 с.
40. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: У 2 т. – Т. I. 1918 – 1941. – К.: Політвидав України, 1976. – 1008 с.
41. Культурне будівництво в УРСР. 1928 – червень 1941: Зб. док. і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1986. – 415 с.
42. Культурне будівництво в УРСР. 1917-1927. Збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1979. – 665 с.
43. Культурне будівництво на Україні у 1921-1925 роках. – К.: АН УРСР, 1963. – 435 с.
44. Культурне будівництво в УРСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського Уряду. 1917-1959 рр. Зб. док. Т. I (1917 – червень 1941 рр.). – К.: Держполітвидав УРСР, 1960. – 883 с.
45. Шевчук Г.М. Культурне будівництво на Україні у 1921 – 1925 роках / Г.М. Шевчук. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 436 с.

46. Ленін В.І. Дитяча хвороба лівизни в комунізмі / В.І. Ленін // Повне зібрання творів. – Т. 41; Ленін В.І. КПСС об інтеллигенции: Сборник / Сост. С.А. Федюкин, И.К. Эльдарова. – М.: Политиздат, 1979. – 295 с.
47. Судьбы русской интеллигенции: Материалы дискуссий. 1923 – 1925 гг. – Новосибирск: Наука, 1991. – 222 с.
48. Історія колективізації сільського господарства УРСР: 1917-1937: Збірник документів і матеріалів: У 3 т. / Під ред. І.Х. Ганжі та ін. – К.: Наукова думка, 1965. – Т. 1-2. – Т. 1. Колгоспне будівництво на Україні. 1917-1927 рр. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 851 с.
49. Развитие социалистического сельского хозяйства Черкасщины, 1917-1985: Сб. документов и материалов / Партархив Черкасского обкома Компартии Украины; Сост. Н.И.Бережа и др. – Днепропетровск, 1986. – 239 с.
50. Социалистическое строительство на Винничине, 1921-1941: Документы и материалы / Сост.: В.Ф. Воловик и др. – О.: Маяк, 1987. – 270 с.
51. Социалистическое строительство на Черниговщине, 1921-1941: Сборник документов и материалов / Сост.: С.М. Мельник, Н.М. Полетун, Л.Ф. Сурабко, В.Д. Фальчевская и др. – К.: Наукова думка, 1983. – 229 с.
52. Соціалістичне будівництво на Полтавщині. 1921 – червень 1941: Збірник документів і матеріалів / Упоряд. Л.Д. Бойченко, К.П. Вісич, Л.С. Волошко та ін. – Х.: Прапор, 1984. – 232 с.
53. Соціалістичне будівництво на Хмельниччині 1921-1941: Документи і матеріали / Упоряд. І.В. Гаркага, С.Л. Коваленко, Г.О. Мародецька та ін. – Львів: Каменяр, 1989. – 207 с.
54. Україна. 1920-1939 рр. Документи свідчать: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / В.І. Кравченко, П.В. Добров, П.П. Панченко та ін. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. – 260 с.
55. Голод 1921-1923 рр. в Україні: Зб. документів і матеріалів / АНУ. Ін-тут історії України. Упоряд. О.М. Мовчан та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – 240 с.
56. Валентинов М. Новая экономическая политика и кризис партии после смерти Ленина: Годы работы в ВСНХ во время НЭП. Воспоминания / М. Валентинов. – М.: Современник, 1991. – 367 с.
57. Україна. Статистичний довідник. – Харків: ЦСУ УСРР, 1925. – 516 с.
58. Рух цін на Україні в 1925 р. – Х.: ЦСУ УСРР, 1925. – Серія XII. – Т. 1. – Вип. 4. – № 88. – 47 с.
59. Україна. Статистичний щорічник. – Харків: ЦСУ УСРР, 1926. – 407 с.
60. Україна в цифрах: 1927. – Х.: ЦСУ УСРР, 1927. – 131 с.
61. Україна: статистичний щорічник 1929. – Х.: ЦСУ, 1929. – 399 с.
62. Україна: Статистичний щорічник на 1928 рік. – Х., 1928. – 387 с.
63. Досягнення Радянської України за сорок років: Стат. зб. / ЦСУ СРСР; Статистичне управління Української РСР. – К.: Держстатвидав, 1957. – 152 с.
64. Філіповський О. Сільськогосподарська дослідна справа: Підручник для вищих шкіл / О. Філіповський. – К.: Книгоспілка, 1926. – 183 с.
65. Сільськогосподарська хрестоматія колгоспника / Упоряд. О. Якимчук. – Х.: Книгоспілка, 1930. – 516 с.
66. Гольдфарб Г.Я. Як Хома Чабан поліпшив своє господарство. Оповідання / Г.Я. Гольдфарб. – Харків: ДВУ, 1925. – 47 с.
67. Ожиганов І. Що треба знати кожному народньому вчителю про сільське господарство (про все потроху) / І. Ожиганов. – Харків: Червоний шлях, 1925. – 159 с.
68. Яхінсон І. З історії хліборобської культури: Книга до читання / І. Яхінсон. – Х., 1926. – 216 с.
69. Наше господарство: Читанка для підлітків / А. Богуславський, С. Браїловська, П. Швець. – 2-ге вид. – Х.: Вид-во т-ва “Геть неписьменність”, 1927. – 126 с.
70. Румянцев В. Сам собі досвідник. Найпростіші показові спроби в селянському господарстві / В. Румянцев. – Харків: Радянський селянин, 1926. – 84 с.
71. Шаділов О. Як агрономія допомагає селянам / О. Шаділов. – 2-е вид. – К.: Держвидав України, 1925. – 54 с. тощо.

Дорош Т.А. Формирование социально-исторического типа аграрной интеллигенции советской Украины 20-х гг. XX в.: источниковедческий аспект.

Проанализирована и систематизирована источниковедческая база относительно изучения процесса формирования социально-исторического типа аграрной интеллигенции советской Украины 20-х гг. XX в.

Ключевые слова: *социально-исторический тип, аграрная интеллигенция, источниковедческая база.*

Dorosh T.A. The formation of social-historical type of agricultural intelligentsia of Soviet Ukraine of 20th years of XX century: source aspect.

The source base in relation to the study of forming of agrarian intelligentsia's social-historical type in Soviet Ukraine of 20th years of XX century is analyzed and systematized.

Key words: *social-historical type, agrarian intelligentsia, source base.*

Дорош Тетяна Олександрівна – кандидат історичних наук, асистент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Рецензент: **Кривуля О.О.**, канд. істор. наук, доцент.

Стаття подана
17.02.2012